

*Proceeding book: State Level Seminar Equality,
Liberty and Ground Realities' In Indian context
29th December 2016*

**State Level Seminar on
Equality, Liberty and Ground Realities in
Indian context**

29th December 2016

**Sponsored by
Savitribai Phule Pune University, Pune**

**Organized by
Department of Political Science
K. V. N. Naik Shikshan Prasarak Sanstha's
Arts, Commerce and Science College, Nashik**

NAAC Reaccredited 'B' Grade
Off. Ph. No. (0253) 2576692
Website: www.kvnacs.in
E-mail: vnaik_col@rediffmail.com

ATTESTED

PRINCIPAL
K.K.Wagh Arts, Com. Sc. & Comm. Science College
CHANDORI, Tal. Niphad, Dist. Nashik - 422 201.

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	पेपर	पान नं.
१	भेदभावपूर्ण वागणूक आणि सकारात्क कृती प्रा. डॉ. प्रल्हाद डी. दुधाने	१
२	विद्यार्थी चळवळ आणि आजची परिस्थिती अमित विजय पवार	८
३	भारतीय राजकारणात महिलांची भूमिका प्रा. आर. जे. निकम प्रा. डॉ. श्रीमती. के. एम. आहिरे	१२
४	भारतीय लोकशाहीतील स्वातंत्र्य, समता व सामाजिक, न्यायीक एकता काळाची गरज प्रा. डॉ. संजय वामनराव भोळे	१६
५	Social Equality Assit. Prof. Boyewar Yadev Baburao	२०
६	A Descriptive Study Of Liberty & Equality Dr. Vilas Aghav	२५
७	The Concept of Equality of Opportunity Mr. Dudhkawade Suresh Ramji	२९
८	आदिवासी समाज व कल्याणकारी योजना ज्योत्सना जी. गायकवाड	३५
९	स्वातंत्र्य-समता संबंध डॉ. महादेव हरिदास गव्हाणे प्रा. विकास दशरथ वाघमारे	४२
१०	भारतीय लोकशाहीतील स्वातंत्र्यावर वरिष्ठ वर्गियाचे वर्चस्व डॉ. मारोती घंटेवाड	४७

पान क्र.	पेपर	अ.क्र.
५२	Liberty and Status of Women In India Dr. Ganesh D. Giri	११
५३	स्त्री स्वातंत्र्य आणि समतेबाबत डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे विचार प्रा. एच. टी. चाघमारे	१२
६५	स्वातंत्र्य समता आणि आजच्या काळातील स्त्रीयांचा दर्जा जयवंत पिराजी जुळे	१३
७४	समता आणि समरसता : यांच्यातील वास्तवस्थिती प्रा. चंद्रप्रकाश जी. कांबळे	१४
८१	The Nature and Importance of Liberty Assit.Prof. Katade Dattatraya Pandurang	१५
८६	मानवी अधिकार : आणि वास्तव Kiran Sanjay Sonawane	१६
९३	समता संकल्पनेचे पैलू प्रा. पी. डी. गोणारकर	१७
१०२	स्वातंत्र्य, समता आणि स्त्रीयांची स्थिती प्रा. श्रीमती. सांगळे बी. एस.	१८
१०७	आदिवासी समाज आणि स्वातंत्र्य Rahul Milan Telure	१९.
११३	स्वातंत्र्य आणि महिलांचा दर्जा प्रा. राऊलवाड गंगाधर	२०
११६	भारतीय संविधान आणि समता प्रा. राजु सुदाम सानप	२१
१२३	सद्यस्थितीत मुक्त अभिव्यक्ति स्वातंत्र्याचे अवलोकन डॉ. विजय तुंते	२२
१३०	महिलांच्या हक्कासंबंधी संविधानातील तरतुदी Sagar Subhash Andhale	२३

स्त्री स्वातंत्र्य आणि समतेबाबत डॉ. बाबासाहेब अंबेडकरांचे विचार

प्रा. एच. टी. वाष्पगारे
को.के.वाघ कला, वाणिज्य, विज्ञान आणि
संगणक विज्ञान, महाविद्यालय, चांदोरी

भारतातीलच नव्हे तर जगातील विविध संस्कृतीमध्ये स्त्रियांना वेगवेगळे स्थान आहे. काही संस्कृतीमध्ये स्त्रीला देविसमान मानुण तिला समाजामध्ये आदराचे स्थान दिले जाते तर काही संस्कृतीमध्ये चेटकीण मानुण तिची छळणूक केली जाते. म्हणूनच स्त्रीवाद्यांचे असे म्हणणे आहे की, 'स्त्रीला देवी मानु नका किंवा चेटकीणही म्हणू नका, तिच्याकडे मनुष्य म्हणून बघा आणि त्यानुसार तिच्याशी वागा.' स्त्रीवाद्यांची ही मागणी कितीही रास्त असली तरी त्याला तात्वीक तसेच तात्वीक मानसशास्त्रीय आधार असणे आवश्यक आहे. हा आधार आपल्याला बौद्ध.तत्त्वज्ञानामध्ये मिळतो गौतम बुद्धांनी निर्वानाचे द्वार स्त्रियांसाठी खुले करून संस्कृतीनिरपेक्ष दृष्टीकोणातुन स्त्रियांकडे पाहण्याचा पहिला प्रयत्न केला. मानव प्राण्यामध्ये पुरुषापेक्षा जास्त श्रेष्ठ स्त्री आहे असा निर्वाळा देणाऱ्या महात्मा ज्योतीबा फुल्यांचा स्त्री स्वातंत्र्याबाबातचा वारसा डॉ. बाबासाहेब अंबेडकरांनी पुढे चालविला यातुनच आजच्या सक्षम स्त्रीची निर्मिती झाली विद्याविभूषित होवून जीवनाच्या विविध क्षेत्रात ही स्त्री पुरुषांच्या बरोबर कार्यरत होवून राष्ट्रविकासाच कार्यात महत्वाची भूमिका पार पाडत आहे.

वेदकाळात मैत्रेयी, गार्गी, सुलभा यांच्यासाख्या काही स्त्रीयांना ज्ञानाच्या क्षेत्रात मान होता. हया विद्वान स्त्रिया हाताच्या बोटावर मोजण्याइतक्याच होत्या. वेदकाळात सर्वसाधारण समाजात स्त्री उन्नतावस्थेत नव्हती. मनूने घालून दिलेल्या स्त्री स्वातंत्र वचनाप्रमाणे त्यावेळची समाजव्यवस्था होती आणि स्वातंत्र अतिस्तत्वाची जाणीव समाज सहन करू शकत नव्हता. एवढेच काय

पण गृहस्वामिनी म्हणूनही तिळा काढी हवक नव्हते. अशा काळात हया विद्वान स्त्रियांच्या जानाना समाजाने गिती प्रगाणात गौरव केला होता नाहा निर्देश माप्र फारसा कुठे आढळत नाही. परंतु बुधकालीन स्त्रियांचे विविध देवातील स्थान व प्रतिष्ठा यांचा उल्लेख तत्कालीन ग्रंथातून व्यक्त झालेला आढळतो.

हिंदू धर्मातील जाचक बंधनांमुळे आणि पारतंत्रामुळे स्त्रीची सर्व वाजूनी गळचेपी होती, सामाजिक आणि धार्मिक बंधनानी जखडलेल्या स्त्रियांना हिंदू धर्मात अत्याचाराच्या ओऱाखाली दडपून जावे लागत होते. अशा दुःखीकरणी आणि अन्याय ग्रस्त स्त्रिया बौद्ध धर्मातील पुरुषाच्या बरोबरीने समानतेचा हवक प्राप्त करू लागल्या. तेंव्हा बाबासाहेब म्हणतात, “त्याचप्रमाणे लिंगभेदाबदल अटी न बाळगता बुधाने स्त्रियांना वरपदाला पोहोचविण्याचा मार्ग मोकळा करून दिला, अर्थात स्वातंत्राबरोबर पुरुषाइतकाच समातेचा दर्जा स्त्रियांना मिळाला.”

अशाप्रकारे प्राचीन काळात स्त्रीपुरुष समतेचा पुरस्कार करून स्त्री स्वातंत्र्याचे उद्गाते म्हणून सन्मानास पात्र झालेले भगवान बुद्ध आणि २० व्या शतकात स्त्रियांचे उधारक, स्त्रीशिक्षणाला अग्रक्रम देणारे द्रष्टे म. जोतीबा फुले यांना गुरुस्थानी माणुन डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना आजच्या आधुनिक युगात दलितांन प्रमाणेच, परंतु केवळ दलीत वर्गातील तर समस्त वर्गातील स्त्रियांचा नैवार घेतला आणि मनु प्रणित समाज व्यवस्थेचे बळी पडलेल्या स्त्रियांच्या मुक्तीसाठी विविध माध्यमातून अथक प्रयत्न केले. प्रसिद्ध विचारवंत चंद्र फडके म्हणतात त्याचप्रमाणे म. ज्योतीबा फुले आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर खरोखर भारतीय समाज कारणाच्या दंद समाज होत. कारण दोघेही गुरु शिष्य भारताच सामाजिक इतिहासात विशेषत: त्यांच्या विषयक कार्यातही गारखेच महत्वाचे ठरतात. आधुनिक युगातील गुरु शिष्यांना अभिप्रेत असणाऱ्या स्त्री स्वातंत्र्याचे आणि आजच्या स्त्रिचे नाते हे अतुट नाते आहे. गाजशास्त्रज्ञ असणाऱ्या साहेबांनी एकुणच भारतीय स्त्रिया दयनिय अशा

स्थितीचा सुक्षमपणे विचार केला. आणि त्यांनी विचार केला की, ज्यावेळी जगातील याही देशात स्त्रियांना इतकाच मानसन्मान मिळत होता, परंतु त्यांची नंतर जी अवनती ती कोणामुळे आणि त्यांना उत्तर मिळाले की, स्त्रियांची काळ्यानंतर व बुध्द काळ्यानंतर जी अवनती झाली ती हिंदुना कायदे करून देणाऱ्या मनुमुळे अर्थात या विषयी कोणाला राहु नये म्हणून त्यांनी मनुच्या मनुस्मृती ग्रंथात त्या मनुने स्त्रियांच्या जीवनासंबंधी जे धार्मिक कायदे लिहुन ठेवले होते. तचे त्यांनी या दृष्टीस आणून दिले. आणि अखेर स्त्रिया जातीच जिव्हाळ्यातून स्त्री दृष्टीने मनुने केलेल्या स्त्रियांचे अन्यायकारक कायदे नष्ट कसे होतील याचा ध्यास घेतला आणि भारतीय घटनेच्या माध्यमातुन स्त्रीयांना स्वातंत्र, समता व संरक्षण मिळवून देण्याचे प्रयत्न केला. आणि राज्यघटनेच्या माध्यमातून तसेच हिंदु दलीताच्या माध्यमातुन हिंदु धर्माचे तिच्यावर लादलेले दास्य नष्ट करण्यासाठी यांना स्वातंत्र मिळवून देण्यासाठी अर्थक प्रयत्न केले. आणि त्यांचीच परीणती त्यांनी मनु स्मृतीचे दहन केले. थोडक्यात असे म्हणता येईल की, स्त्रिदृष्ट्या वरचय प्रगतीच्या मार्गात अडथळे निर्माण करण्यासाठी जे स्वातंत्र नाकारले तेच स्त्री स्वातंत्र बाबासाहेबांना अभिप्रेत होते. जे स्वातंत्र धर्म, रुढी परंपरेने नाकारले होते ते स्वातंत्र स्त्रियांना त्यांनी संविधानातुन मिळवून देवून भारतीय स्त्री मुक्तीच्या इतिहासात भरीव क्रांती केली.

बाबासाहेबांच्या मते, “बौद्धकाळात स्त्रीला जे संपूर्ण स्वातंत्र होते ते हिरावून घेणे एवढेच मनुला साध्य करायचे होते. स्त्री स्वातंत्र मनुच्या डोळ्यात सलत होते. म्हणूनच ते नष्ट करून त्यांने स्त्रीला दास्य कर्मात रोवून ठेवले, यावरून स्त्रीला दास्यकर्मातून मुक्त करण्यासाठी स्त्रीला स्वातंत्राची निश्चितच गरज आहे हे बाबासाहेबांना अभिप्रत होते. अर्थात या स्वातंत्रासाठी पोषक वातावरण बौद्ध धम्मात निश्चितच आहे. तिचा संपूर्ण शारीरिक व मानसिक विकास व्हावा म्हणूनही बाबासाहेबांनी दलित समाजातील स्त्रियांच्या सुधारणेसाठी बौद्ध धम्माची दिक्षा देवून स्त्रियांच्या उन्नतीचे महत्वपूर्ण कार्य

केले. स्त्री मानवी समाजाचा निम्मा पुरुषाप्रमाणेच महत्वाचा घटक आहे. तिचा विकास झाल्याशिवाय कोणत्याही कुटूंबाचा, समाजाचा, राष्ट्राचा विकास होणार नाही. म्हणून तिच्या व्यक्तिमहत्वाचा चौफेर विकास व्हावा. ती स्वावलंबी व्हावी, फक्त चुल आणि मूळ एवढेच तिचे क्षेत्र मर्यादित असू नये, तिने घराचा उंबरठा ओलांडून जीवनाच्या विविध क्षेत्रात कर्तृत्व गाजवावे एवढ्या व्यापक स्वरूपाच्या तिच्या सक्षमतेचा विचार बाबासाहेब करीत होते. म्हणूनच ज्यांनी संकुचित स्वातंत्राचा विचार केला त्यांच्या प्रती त्यांनी आपला विरोध प्रकट केला आणि तिच्या व्यापक स्वातंत्राचा ज्यांनी विचार केला त्याविषयी ते म्हणतात, ‘स्त्रीयांनी गृहलक्ष्मी तेवढे व्हावे, त्यांच्यापुढे स्त्रियांच्या प्रगतीची गजल जावू नये ही मर्यादा अबला उन्नतीसाठी झटणाऱ्या बन्याच सुधारकांनी आपल्यापुढे ठेवल्याचे दृष्टीस पडते.’ आमच्या मते, अशाप्रकारे संकुचीत ध्येय ग्रीष्मी वर्गापुढे ठेवणे अनुदारपणाचे होय. याचा अर्थाच स्त्रीला केवळ घरातच नव्हे नर घराबाहेर जावून आपला विकास करण्याचे व्यापक स्वरूपाचे स्वातंत्र गानासाहेबांना अपेक्षीत होते. आज राष्ट्रविकासात स्त्रिला सबला मानण्याची गानारधरा जनमानसात रूजविण्याची, स्त्री सक्षमी करण्याची अशी क्रांती गानाहेबांना अभिप्रत होती. स्त्रीही पुरुषाच्या तुलनेत अधिक सहनशिल असून गोणत्याही कामाचा ताण ती कमी करते हे निरीक्षणावरून सिद्ध झाले आहे. म्हणून स्त्रीला घरातच नव्हेतर घराबाहेर कर्तृत्व गाजविण्याची संधी समाजाने खाली पाहिले. म्हणजे स्त्री समाजाला, राष्ट्राला उपकारक ठरू शकते. विकास पायार्थी तिच्या सहकार्यामुळे अधिक पुर्णता येऊ शकते. स्त्रीयामध्ये भाशाप्रकारची क्रांती त्यांना अपेक्षीत हाती. तोच वारसा बाबासाहेबांनी गानारागांच्या व त्यातल्या हिंदु कोड बिलाच्या रूपाने पुढे नेला.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी स्त्री एक मानव आहे. म्हणून तिचे गानारागक स्वातंत्र, सामाजिक स्वातंत्र आणि राजकीय स्वातंत्र यावर सखोल गांगरान केले. भारतीय स्त्रीयांची जी पिळवणूक होत होती हे स्वतः डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना माहित होते. विदेशातील स्त्रीयांची स्वातंत्र आणि

त्यांची संवेदना याची कारणमिगांसा करून भारतीय स्त्रियांचे अधिकार मिळवून देण्याकरीता डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी १९४८ साली हिंदू कोडबिल तयार केले. या बिलाचे चार भाग पाडले. हिंदू विवाह कायदा १९५५, हिंदू वारसा कायदा १९५६, हिंदू पालकत्व कायदा १९५६, हिंदू दत्तक व पोटगीचा कायदा १९५६ असे वेगवेगळे कायदे केले. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी तयार केलेल्या हिंदू कोडबिलाची सुरुवातीला जरी टवाळी केली गेली असली तरी त्याच हिंदू कोडबिलाने स्त्रियांना समर्थ केले आहे हे डॉ. ज्योती लांजेवार यांच्या पुढील वक्तव्यावरून कळते. ‘स्त्रीच्या वैयक्तीक व सामाजिक स्वातंत्र्याकरीता व समानते करीता त्या कायदे कानून करून आपली दुरावस्था नाहीशी करू शकतात.’ हे हिंदू कोडबिलाने सिध्द केले.

बाबासाहेबांना कुटूंब नियोजनाच्या माध्यमातूनही स्त्री स्वातंत्र अभिप्रेत होते. कारण स्त्री कमी बाळंत झाली तर तिच्यातील स्त्री इतर कामाकडे वळवता येईल, असा आधुनिक विचार या संदर्भात बाबासाहेबांनी मांडला आणि स्त्री पुरुषांना कुटूंब नियोजनाचे महत्व पटवून दिले.

त्यांच्या स्त्री स्वातंत्राचा फक्त विशिष्ट वर्गातील स्त्रियांपुरता होता. मनुने स्त्रीचे आर्थिक स्वातंत्र नाकारले होते, पण बाबासाहेबांनी ते पटवून दिले. कारण आर्थिक स्वातंत्र मिळाले तर पुरुषांची ताबेदारी नक्कीच कमी होते. तसेच तिची कौटूंबिक व सामाजिक प्रतिष्ठा वाढते. अर्थात असे असेल तर तिची नोकरी दुर्यम समजली जाणे अर्थार्जिन करणाऱ्या स्त्रीला पैसा खर्च करण्याचे स्वातंत्र नसणे हेही आजचे चित्र आहे. पण या आर्थिक स्वातंत्रमुळे स्त्री स्वाभिमानी, स्वावलंबी आणि आत्मोद्धारासाठी तयार होते.

अशा प्रकारे राज्यघटनेच्या १५ व्या कलमानुसार बाबासाहेबांनी स्त्री पुरुष समतेचा पुरस्कार केला आणि या समतेमुळेच स्त्रियांना मनुने नाकारलेले स्वातंत्र पुरुषाप्रमाणेच मिळाले. एक व्यक्ती एक मत म्हणून स्त्रीला मतधिकार दिला, पण मनु गेला तरी मनु प्रवृत्ती अजुनही समाजात जिवंत आहे. आणि

स्थियांची मानसिकता ठेवले अनंते तीरोनी रहावे । निती असू यावे यागाभान ! अशी चक्री धर्मरूढीनी निर्गण इशाल्यागुळे पठानेने स्वातंत्र्याना आभिकार मिळाला तरी स्वी आपले स्वतःने गन, बुध्दी स्वतंत्रपणे नालवू शकत नाही. परंपरागत रूढी व धर्माच्या ओङ्काखाली भारतीय स्वी दडलेली आहे. अशी, एकीकडे असे दिसत असले तरी परंपरागत रूढी कायद्याने दडपून ठेवलेली स्वी संविधानाच्या कायद्याने बळकट होवून राष्ट्रग शाळी व रथ्य निर्णयाच्या क्षमतेने सज्ज होवून सशक्तीकरणाच्या दिशेने वाटचाल करताना दिसतो.

एकुणच काय तर कुटुंबात प्रख्याप्रश्नान व पितृसत्ताक पद्धतीमुळे स्थियांचे जीवन बंधिस्त असून, त्याच्या जीवनाचा कोंडगारा होताना दिसतो. बाबासाहेबांच्या संवेदनशील मनाला स्वीयांचे हे दुःख पाहून करूणा वाटली आणि तिला दुःख मुक्त व शोषण मुक्त करण्यासाठी त्यांनी हिंदू स्वीयांच्या हक्कासाठी निर्धाराने उभा राहिला याचा आगाच्या सुवर्ण भगिनींना विसर पडू नये. या हिंदू कोड बिलगतील कायद्यागुळे धर्म, रूढी, परंपरेवे जोखंड शुगांरून देण्याचे स्वातंत्र, स्वहिताचे स्वकल्प्याणाचे निर्णय घेण्याचे स्वातंत्र, भारतीय स्वीयांना, समस्त वर्गातील स्वीयांना मिळाले. पण अजूनही बुरसटलेल्या स्वीयांना, समस्त वर्गातील स्वीयांना मिळाले. तरी मानसिकता दुर करण्यासाठी रूढीतून मुक्त होण्याची मानसिकता नाही. तरी मानसिकता दुर करण्यासाठी स्वीयांबरोबरच पुरुषांनही पुढे आले पाहिजे आणि स्वी पुरुष समतेचा आग्रह धरला पाहिजे तरच भारतीय समाजाचा विकास होऊन राष्ट्र उन्नत होण्यास मदत होईल.

संदर्भ सूची :

- १) गौतम डॉ. मुन्शीलगल : बुध्दाचा मानवतेला संदेश, प्रकाशन सिद्धार्थ गौतम शिक्षण व संस्कृती समिती अलीगड, १९९७.
- २) देव. वि.रा. : स्वी चळवळीची वाटचाल, सुगावा प्रकाशन पुणे, २००२.
- ३) लांजेवार डॉ. ज्योती : भारतीय समाज आणि स्वी, सुगावा प्रकाशन पुणे, २००५.
- ४) प्रा. सुशिला मूल जाधव : भगवान बुध्द, डॉ. बाबासाहेब आणि स्वी प्रकाश डॉ.अशोक गायकवाड कौशल्य प्रकाशन हडको, औरंगाबाद, २०००.